

СВІТ ДЕТЕКТИВІВ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

Постать Павла Загребельного асоціюється з історичним романом, серйозними творами, елітарністю праць. Проте, здається, Павло Архипович не робив поділу літератури на «високу» та «низьку», «елітарну» та «масову», адже не побоявся звернутися до такого, здавалося б, «легкого» жанру в літературі, як детектив. З-під його пера виходять гостросюжетні повісті «Ангельська плоть» (1993) та «Попіл снів» (1995). Головна героїня детективів – молода, вродлива жінка, слідчий Київської прокуратури Оксана Винокур.

Літературознавець Н. Санакоєва розглядає ці твори у своїй дисертації з погляду сюжетних мотивів: непізнаності буття і людини, що поповнюються ще одним – всепоглинаючим бажанням пізнати всі таємниці Всесвіту, щоб контролювати і керувати людським розумом. Ці два твори, на думку Н. Санакоєвої, об'єднані розгортанням спільної теми – межі пізнання людського розуму [6]. С. Нестерук звертає увагу на символічне заповнення художнього простору у згаданих творах. До того ж дослідниця особливу увагу приділяє тлумаченню назви твору «Попіл снів». Вона зазначає, що письменника цікавлять перехідні стани, коли деформується одна реальність, а натомість з'являється інша [5]. Дослідженням повісті «Попіл снів» з погляду феміністичних питань у творчості П. Загребельного займалася Л. Бур'ян. Вона вважає, що «автор порушив порядок, помінявши ролями жінку і чоловіка», що письменник «робить крутий віраж, міняючи місцями чоловічу активність і жіночу пасивність» [1]. А. Кокотюха на сайті Буквоїд опублікував рубрику «Кримінальне читиво», метою якої поставив виявлення усіх детективних творів української літератури. У десятку кращих (за версією Андрія Кокотюхи) потрапив і детектив П. Загребельного «Ангельська плоть». Критик так відгукується на цей твір: «Ангельська плоть» – не просто історія про «чорних археологів». Заслугує на увагу персонаж головного злочинця, вірніше – злочинниці. Жінка мстить всьому світові через рідкісну ваду статевих органів. Наслідок ганджу – неможливість отримати задоволення від сексу. Ось кого боятися треба!» [4]. Безперечно, зведення суті твору виключно до статевих потреб злочинниці надто просте, хоча і така думка має право на існування.

Зауважимо, що детективні повісті П. Загребельного літературознавцями ще не досліджені, а сюжетні схеми та яскраві характери їх героїв вимагають глибокого вивчення.

«Ангельська плоть» – гостросюжетна повість про викрадення історичних реліквій групою злочинців. Довге і небезпечне розслідування викриває злочинну групу і перешкоджає вивезенню українських дорогоцінних реліквій за кордон. «Попіл снів» же описує втечу з секретного наукового об'єкта надзвичайно небезпечного піддослідного, який наділений страшною силою вбивати усіх, хто йому присниться.

Наскрізними персонажами обох творів є слідчий Київської прокуратури Оксана Винокур та прокурор Повх.

Характерною ознакою цих детективних повістей є те, що і злочинці, і слідчий – жінки. Очевидно, П. Загребельний вирішив проекспериментувати, адже в українській літературі традиційним є чоловіче начало, а жінці відводиться роль або матері, або дружини, або коханки. Навіть у романі П. Загребельного «Європа-45», який теж має риси детективу, проте написаний набагато раніше, усі головні герої – чоловіки.

У детективних же повістях П. Загребельний кардинально змінює тактику. У вуста Оксани Винокур він вкладає такі слова: «...жіночі злочини такі несподівані, такі трагічні, такі загрозливо-таємничі, що розгадати їх може тільки жінка. Чоловічий розум надто примітивний для цього» [2, с. 103]. Красива тендітна жінка впродовж усього твору змушена не тільки розслідувати, проводити глибоку роботу думки, але й протистояти чоловічому світові, у якому вона опинилася (прокурор Повх, підполковник військової прокуратури Кармолін, колишній дипломат Корнютко). Вона – жінка, вона мусить весь час доводити свою розумову та фізичну спроможність там, де чоловіки й не думають цього робити. «Ви мені не морочте голови вашою історією. Ви мені покладіть на стіл результат, а свою історію можете сховати в дамський ридикюль!» – так говорить прокурор Повх про Оксаніне розслідування, яке вона веде, враховуючи історичну цінність, історичні знахідки та власне історію України, інформацію про яку вона отримує від Валер'яна Богораза [2, с. 27].

Отож, Оксана Винокур – основна постать обох детективів. П. Загребельний наділяє її гострим розумом, здатністю нестандартно мислити, стрімкістю думки, впевненістю, рішучістю вчинків. «Жінки незмірно рішучіші за чоловіків, і розум у них набагато тонший і, сказати б, вишуканіший» [2, с. 9]. Максимальна кількість тексту повісті «Ангельська плоть» відводиться на аналітичні роздуми Оксани, простежується шлях від деталі, речі, думки до виявлення маленьких таємниць і, як наслідок, розкриття злочину. Загребельний не випадково віддав роль головного героя молодій жінці. Так, сьогодні вже не дивним є той факт, що жінка у літературних творах та масовій кінопродукції займає чільну роль в суді, органах прокуратури чи міліції. Проте на час написання повісті (початок 90-х), принаймні в українській літературі, майже всі головні персонажі

– чоловічої статі. П. Загребельний розширює обмеження щодо жіночої дійової особи у літературному творі, віддаючи їй всі головні ролі, занурюючи її в кримінальний світ пострадянського суспільства. Як поведеться жінка в поставлених умовах? Відповідь на це питання знаходимо на сторінках детективних повістей автора.

Прокурор Повх – один із небагатьох чоловічих персонажів. Його портрет вимальовується зовсім непривабливо: «зморщений огірок-репанка» [2, с. 10], «у сорочці зі скрученим на вірвовку коміром, у стоптаних старомодних черевиках, непідкупний слуга правосуддя» [2, с. 27]. Одна з чільних деталей його зовнішності – завжди брудні черевики, які нібито свідчать про непідкупність прокурора, а насправді – про його неохайність, байдуже ставлення до себе та оточення, а якщо глибше, то це неповага до людей, з якими він спілкується і якими він керує. Проте як прокурор він цінує своїх співробітників, навіть Оксану називає найціннішим кадром («Попіл снів»). Власне, прокурор обмежений певними правилами, законами, приписами. Він відповідальний за кожен свій кадр. Напевно, тому часто грубуватий у словах, завжди послідовний у діях та повернутий обличчям до вищого начальства. Очевидно така посада не для незалежної та самостійної Оксани.

Постать професора Валер'яна Богораза одна із найбільш знакових у повісті «Ангельська плоть», адже саме його донька виявилася організаторкою злочинної групи. «Відчуваєш власну, сказати б, тілесну малість перед цим гігантським чоловіком, який навіть у своїй вимушеній непорушності вражав суто фізичним могуттям і силою майже магнетичною» [2, с. 10]. Доброволець на фронті, був поранений у обидві нижні кінцівки, проте звівся на ноги і ходив навіть без палиці; кандидат юридичних наук, педагог Оксани, колишній слідчий, який був переведений на наукову роботу через одну з розслідуваних справ (він мав намір допитати тодішніх керівників держави, які мали відношення до розслідування). Власне, справа, через яку був звільнений професор Богораз зі слідчих органів, перегукувалася з убивствами, які розслідує Оксана, а саме – рідкісний спосіб убивства (зміїна отрута знаходиться в чорнильній ручці, через перетинку між великим та вказівним пальцями потрапляє в кров, місце поранення маскується чорнильною плямою). Саме професор спрямовує пошуки в правильному напрямку – одразу звертає увагу на екскаваторника Шрамка, який згодом виявиться одним із членів банди. Він надає всі необхідні історичні матеріали, знаходить газетні вирізки та приватні листи колишніх посадовців, які проливають світло на події.

Ангеліна Богораз – донька професора. На злочини її штовхає бажання стати такою, як усі – зробити складну операцію, адже у дівчини від народження відсутні статеві органи. Про неї так говорить Аліна Будяк: «Вона була свята і вимагала від усіх святості, чистоти й мудрості» [2, с. 120]. Перше враження у Оксани Винокур, коли вона побачила Ангеліну, було таким: «...мала золотисте волосся, золотисте обличчя, золотисте тіло і вся світилася і сяjala, ніби сніп золотого вогню» [2, с. 49]. Здавалося б, краса і злочин – поняття несумісні, тим більше зважаючи на родину, в якій вихована Ангеліна, але навіть такі передумови не є запорукою чесності, порядності й законслухняності.

Вадим Сергійович Корнютко – дипломат, чоловік Ангеліни. З ним Ангеліна одружилася, аби подорожувати VIP, не проходячи митниці (як згодом виявиться – щоб перевозити награвовані реліквії), проте швидко розлучається, адже стає президентом Фонду національних цінностей, отримуючи дипломатичний паспорт і без чоловіка. Чоловік ображений на свою колишню дружину, він доносить на неї в прокуратуру, дізнавшись про очікувану поїздку Ангеліни за кордон. Безперечно, ця інформація певним чином стає ключовою у справі затримання злочинного угруповання, проте зважимо, що вчинок Корнютко складно назвати чоловічим, адже ним керувала передусім образа на дружину. Власне, подібне неспівпадіння (красива і сильна зовнішність, з одного боку, і слабкий немужній характер – з іншого) у детективних творах П. Загребельного є повторюваним (наприклад, сержант Невдащенко із «Попелу снів»).

Аліна Будяк – «злочинна, але й нещасна істота» [2, с. 122]. Власне, саме Аліна виконувала функції вбивці у злочинному угрупованні. Проте дівчина не вважає себе вбивцею. Зла на увесь світ, вона називає свої злочини помстою. Дочка змієлова Юрія Павловича Будяка (Юрій-змієборець), мстить за батька, який помер у психіатричній клініці. У її особі Ангеліна знаходить віддану помічницю, яка ладна загинути, аби втілити її задум.

Екскаваторник Шрамко – постать епізодична, хоча й певний час на нього падає підозра як на ватажка бандитів. «Доволі симпатичний чоловік років під сорок» [2, с. 5]. Виявилось, що він – один із членів злочинного угруповання, «грабіжник могил і святинь» [2, с. 122], вимагав собі половину викраденого, за що його й убила Аліна Будяк. Власне, ця смерть є класичним детективним ходом, адже злочинець, який перестає контролювати свою жадобу, врешті-решт гине. Крім того, на мою думку, ця смерть є логічною хоча б тому, що він – чоловік, який навряд чи визнав би ватажком жінку. Таке помилкове ставлення до себе як до головної персони та недооцінка жінок і послужили причиною його загибелі.

У «Попелі снів» сюжет менше схожий на класичний детективний, адже слідчий Оксана опиняється в заручниках у злочинниці Алевтини. Проте схема «злочин-розслідування-злочинець» присутня. Хронотоп повісті побудований на одній події – піддослідні засекреченого госпіталю у новорічну ніч вириваються на волю. Ця подія є рушійною у творі, хоча часово-просторова тяглість твору вибирає в себе значний хронологічний період. Окремо виводяться три основні сюжетні лінії:

шлях Чуйка від засекреченого об'єкту до військового санаторію, де він розшукує свою кохану Галю, поява його в Києві та пограбування банку (мета – показати абсурдність українських купонів: «Украсти купони не можна, бо вони ж не піддаються обліку, раз без номерів. Їх можна просто брати – от я й узяв...» [2, с. 125]), далі – на Чернігівщину, щоб скласти присягу на вірність незалежній Україні. І вже там, під кулями українських військ, які послані його убити, Чуйко зникає у світловому стовпі. Таємнича сила, якою його наділяє космос, містичне зникнення Василя – це фантастичні елементи твору. П. Загребельний вважає, що сила людської думки є надзвичайно потужною. В образі Василя маємо зразок поводження з такою силою і відповідь на питання, чому людині не дозволяється користуватися нею, адже завжди знайдеться подібна доктор Аля, яка спрямує космічну енергію людської думки у руйнівному напрямку, аби володарювати світом.

Друга лінія – суто жіноча. Доктор Аля, не викликаючи підозр, бере в заручники Оксану Винокур. Спочатку Алевтина створює ілюзію гостинності, запевняючи, що Оксана – її гостя, але врешті-решт випускає свою хижу натуру назовні і силою утримує жінку біля себе, як запоруку того, що Чуйко буде знищений.

Алевтина Фіалко – «Головлікар і всемогутня повелителька Центру створення альтернативних видів зброї. Академік Академії медичних наук. Унікальні досягнення в галузі нейрохірургії. Нетрадиційні методи розкриття механізмів людських снів. Револьюційні відкриття, що знаменують справжній переворот у науці. Герой соцпраці (без оголошення у пресі). Лауреат Ленінської премії (без оголошення у пресі). Лауреат Державної премії (без оголошення у пресі). Все закрите. Закриті теми. Закритий заклад, закрите існування. Закрите життя» [3, с. 16]. Зовні чарівна жінка, проте всередині вона давно вже втратила всі жіночі риси. Життя, на яке ще зі студентських років приречена Аля, робить з неї монстра у жіночому тілі. «Скільки з себе маску, доктор Аля! Ви потвора в людській подобі, ви пекельне кодро!» [3, с. 104]. Така прямолінійна оцінка Оксани Винокур.

Третій сюжетний потік – розшуки Василя Чуйка та Оксани Винокур

Павло Загребельний експериментує не лише з сюжетною схемою, вкрапленням фантастичних елементів у детектив, а й виводить на новий рівень усвідомлення гендерного питання в українській літературі. Чи багато таких творів, де саме жінки пов'язані з головними сюжетними лініями? Л. Бур'ян присвячує своє дослідження саме цій темі. Вона пише, що П. Загребельний розмиває існуючі в нашому суспільстві стереотипи, з якими асоціюється образ сучасної жінки: «жінка-ікона» та «шикарна жінка», поєднуючи ці два типи в одному, внаслідок чого постає тип-симбіон – «фемінна маскуліність». Її ми бачимо в образі Алевтини Фіалко.

У детективних повістях П. Загребельного присутній елемент фантастики – надприродні здібності Василя Чуйка у «Попелі снів», жінка-відьма професора Богораз, яка народжує йому доньку-ангела (дівчина не має статевих органів, а безстатевість – одна з ознак ангелів).

Автор глибоко аналізує кожну постать у своїх детективах. Знаково, що такі аналізи, та й історичні екскурси (їх особливо багато у «Ангельській плоті») зовсім не обтяжують текст. Таким чином, крім захоплюючого і нестандартного для українського детектива сюжету ми маємо ще й цінну історичну інформацію – автор у популярній формі розповідає про історію Київської Русі, цікаві факти з комуністичного минулого нашої країни. Це ще одна важлива грань детективних повістей П. Загребельного.

Зазначимо той факт, що розслідування проводяться у Києві, а «Київ вимагав неординарних вирішень» [2, с. 10]. Так трапляється в обох кримінальних історіях – у «Попелі снів» випадковість, помножена на аналітичні розмисли слідчого, допомагає спочатку визволити Оксану із «космічного» полону, а потім – і відшукати Василя Чуйка. В «Ангельській плоті» жіноча рішучість, добра пам'ять, глибокий аналіз наявних фактів плюс вмотивована випадковість (заява колишнього чоловіка Ангеліни) приводять до логічного складання пазлу цілого ряду злочинів та викриття злочинного угруповання.

У цих повістях – тонка іронія з приводу самостійності світових держав, які насправді залежні одні від одних, а насамкінець – від Москви: «Та то лиш видимість незалежності, схожа на так звану самостійність так званих братських компаній Німеччини, Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Угорщини, Румунії і навіть Гавани, які справді збиралися на з'їзди в своїх столицях, але порядок денний тих з'їздів однаково ж затверджувався в Москві, на Старій площі» [2, с. 10-11].

У притаманній тільки йому манері П. Загребельний проводить широкі паралелі: його оповіді плавно і логічно перетікають від розповіді про кохану професора Богораз до київських відьом та до Петра Першого, Катерини Другої і Хрущова (всі ці постаті ув'язуються з київською Лисою горою)

У письменника чітко виписані діалоги (один із ключових моментів будь-якого детективу). Кожен діалог доречний, у ньому немає недомовлених чи зайвих фактів. Мова діалогів літературна, дещо ідеалізована, проте справляє цілкове враження достовірності.

Дефініція назви творів «Ангельська плоть» та «Попіл снів» прозора. Ангельська плоть – так одразу після народження характеризує свою доньку Богораз, адже «воно ж суще янголятко, волоссячко золоте, тільки все золоте, і дивиться на небо – чи спустилося звідти, чи ось-ось вознесеться...» [2, с. 102]. П. Загребельний грає на контрасті – навіть ангели здатні убивати заради

власної вигоди.

«Попіл снів» – теж пряма характеристика надприродної енергії мозку Василя Чуйка, бо у снах він здатен спопелити (знищити) будь-кого, не зважаючи на відстань чи будь-які інші перепони: «Цей мозок здатен спопелити мало не все людство, не розбираючи, де винні, а де безвинні, хоч винних, може, взагалі немає на світі, бо хто суддя?» [3, с. 35]. Крім того, детально характеризує назву твору С. Нестерук «...попіл снів – це народ, якого перетворили на раба, якого генетично знищували, витоптуючи не тільки землю, а й розносячи прах предків» [5]. Оксана ж Винокур заявляє на сторінках повісті доктору Алі: «Загарбники, наїздці, кровожери! Витоптали святу землю кийську, рознесли на грубих підшвах своїх байдужих найманців-безбатченків прах наших великих предків, і залилася тільки безплідна, гола як долоня, глина, на якій могло народжуватися лише таке потороччя, як ви, доктор Аля! Я знаю: ви з тими, хто взявшись міцно за руки, там, угорі, над прірвою. Ви завжди з ними, а ми внизу, в прірвах, як черва, як покидища, як попіл ваших снів» [3, с. 104]. У цих словах – історія України, яка тривалий час перебувала під владою Москви. Глибока туга за знищеними митцями, відсутністю культурного простору, який породжує таких моральних монстрів, як Алевтина Фіалко.

Отже, детективні повісті Павла Загребельного – це багатий матеріал для дослідження як літературознавчого, так і соціологічного (з погляду гендерних питань), так і історичного (у межах історичних фактів, які наводить автор) аспектів. Безперечно, однозначним лишається той факт, що навіть у такому «легковажному», як вважають деякі літературознавці, детективному жанрі, такі майстри слова, як П. Загребельний здатні досягти художніх висот, задовольнити читача.

Література:

1. Бур'ян Л.П. Повість П. Загребельного «Попіл снів»: дисонанси маскулінного і фемінного начал у постколоніальному суспільстві / Л.П. Бур'ян // www.bdupu.org/scientific_published/akt_probl_sl_filol-9/11.doc
2. Загребельний П.А. Ангельська плоть: Пригодн. повість / П.А. Загребельний. – К.: Укр. письменник, 1993. – 125 с.
3. Загребельний П.А. Попіл снів: Пригодн. повість / Павло Загребельний. – К.: Укр. письменник, 1995. – 159 с.
4. Кокотюха А. Антологія українського детективу. ТОП-10 / Андрій Кокотюха // <http://www.bukvoid.com.ua/criminal/2009/09/22/113416.html>
5. Нестерук С.М. Естетичні функції символів у творчості Павла Загребельного / Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / С.М. Нестерук. – Кіровоград, 2001. – 20 с.
6. Санакоєва Н.Д. Еволюція етнопсихологічної концепції особистості у прозі П. Загребельного / Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Н.Д. Санакоєва. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.